

Pospeševalniki in transport nabitih delcev

Samo Stanič

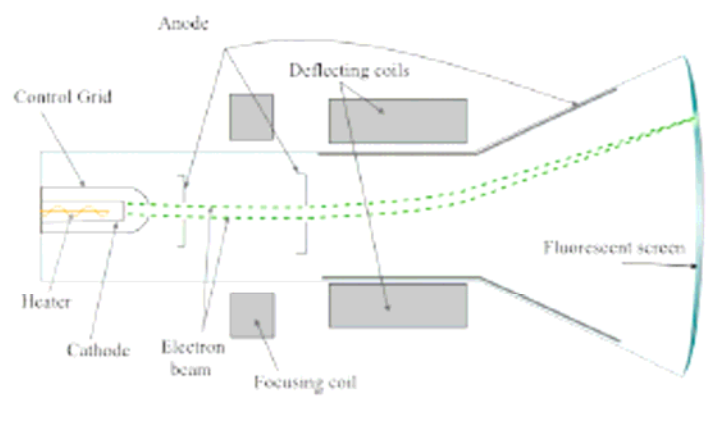
Univerza v Novi Gorici

Zakaj potrebujemo pospeševalnike?

Z visokoenergijskimi delci lahko:

- Preučujemo strukturo snovi na submikronskem nivoju
- Preučujemo fiziko osnovnih delcev in interakcij med njimi
- Pospeševalnike lahko uporabljamo kot izvore svetlobe za kristalografski študij strukture snovi (ELETTRA...)
- Enostavni pospeševalnike srečamo v vsakodnevnem življenju...

Elementi pospeševalnika

Potrebe:

- Nabiti delci
- Električno (oz. s časom spreminjajoče se magnetno) polje za pospeševanje
- Električna oz. magnetna polja za usmerjanje delcev med pospeševanjem

Elementi:

- Izvor ionov (e^- , e^+ , ...)
- Pospeševalna struktura, v kateri enkrat ali večkrat deluje polje
- Žarkovna cev z visokim vakuumom
- Vodilno polje, da žarek ostane v žarkovni cevi
- Sistem za odstranitev delcev iz pospeševalnika (abort)
- Tarča

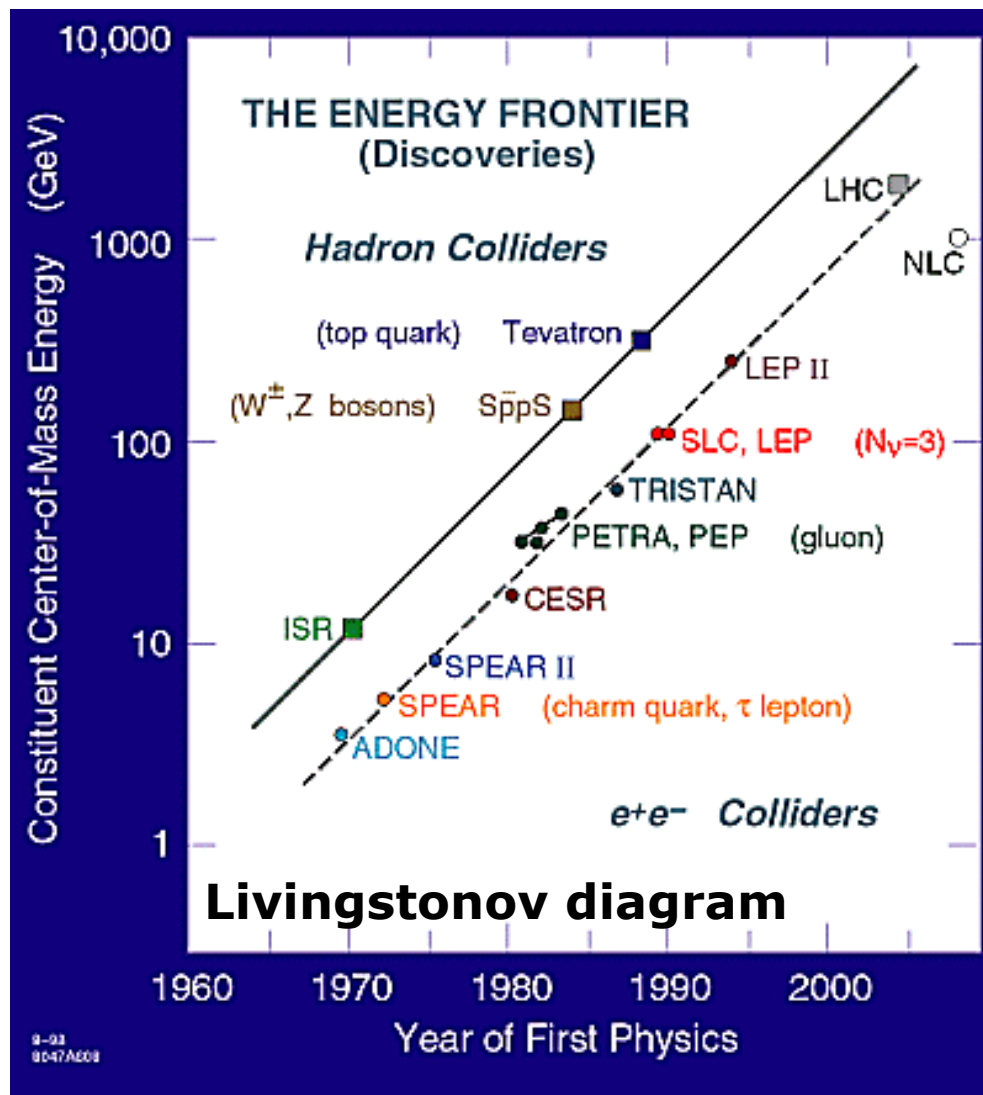
Težiščna Energija

Če je pri trku na voljo dovolj energije, lahko nastanejo novi delci

$$E_{\text{CMS}} > mc^2$$

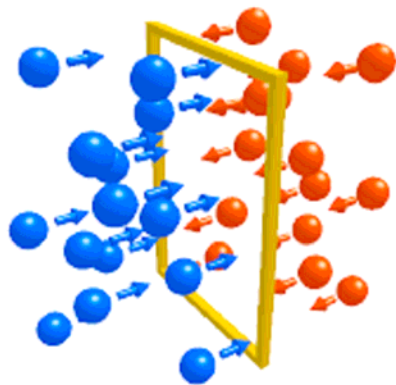

LHC, CERN: iskanje Higgsovih bozonov, $m_{\text{Higgs}} > 100\text{GeV}$

Luminoznost

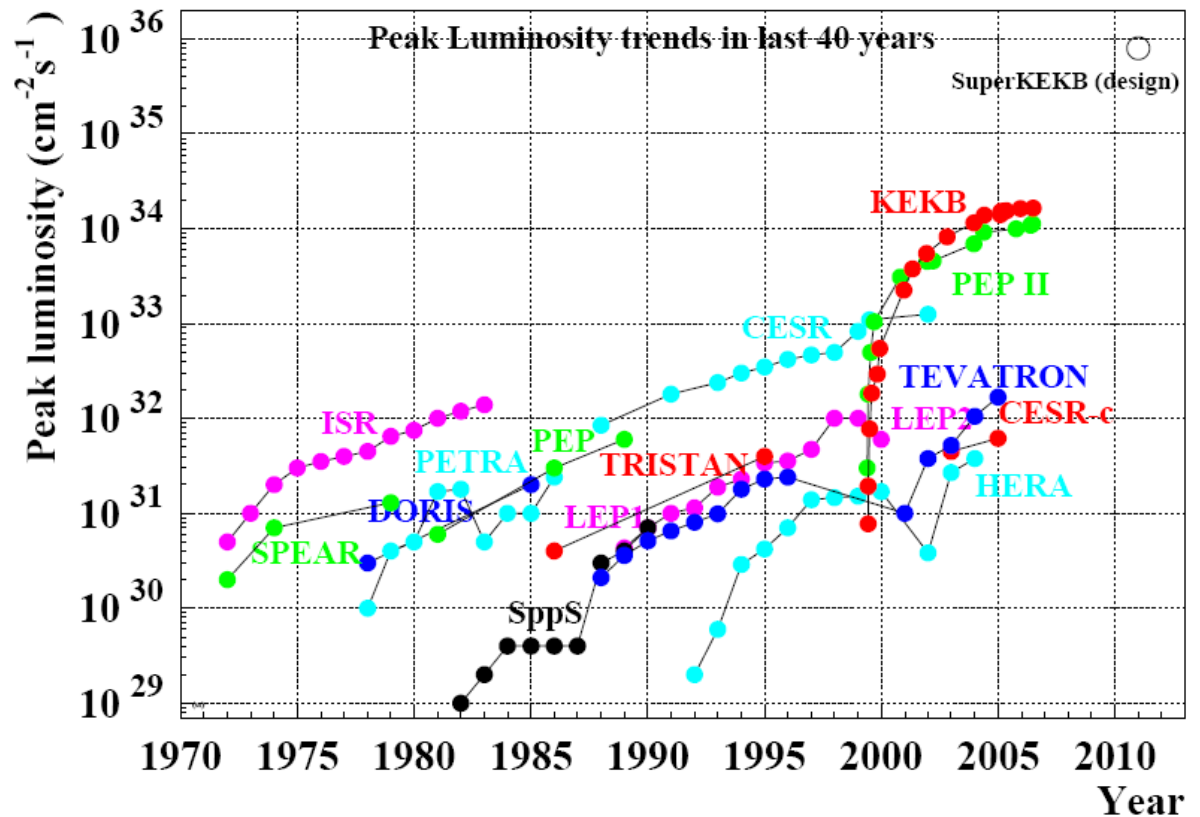
$$R = \mathcal{L}\sigma$$

(number of events/unit time)
= (cross section) X (luminosity)

$$\mathcal{L} = \frac{I_{LER} I_{HER}}{e^2 f_{rev} N_{bunch} A_{eff}}$$

Tudi luminoznost eksponentno narašča s časom

Čimvečjo luminoznost potrebujemo za študij redkih procesov

Transport delcev

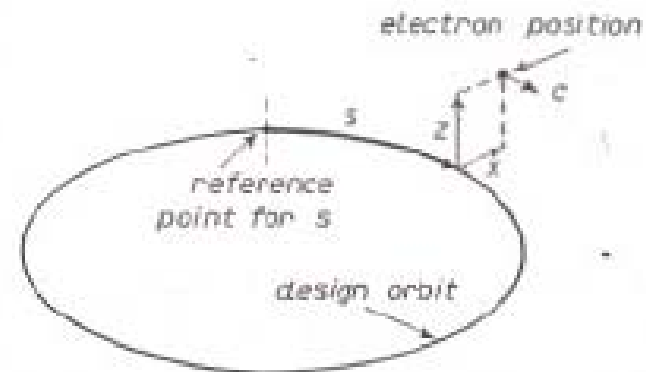
Potrebujemo magnetno polje, ki bo držalo nabite delce med pospeševanjem znotraj pospeševalnika – magnetna optika

- Matrični formalizem, uporaben pri načrtovanju transportnih sistemov v pospeševalnikih

- Definiramo s v smeri gibanja delca ter x in z pravokotno

- Delce določa njihova lega in smer

- V splošnem iščemo transportne matrike iz trajektorij, ki so rešitve enačb gibanja, npr. v magnetnem polju

$$x'_0 = \tan \alpha_0 = \left. \frac{dx}{ds} \right|_{s_0}, \quad x' = \tan \alpha = \left. \frac{dx}{ds} \right|_s$$

$$\begin{pmatrix} x \\ x' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} M_{11} & M_{12} \\ M_{21} & M_{22} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_0 \\ x'_0 \end{pmatrix} \quad \Bigg|$$

“Optični elementi” transportnega sistema

- Magnetna leča, $1/f=1/p+1/q$

$$M_{tl} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ -1/f & 1 \end{pmatrix}$$

- Prazen prostor dolžine l

$$M_d = \begin{pmatrix} 1 & l \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$$

- Debela magnetna leča, sestavljena iz tanke leče in dveh praznih “drift” prostorov

$$M_{dl} = \begin{pmatrix} 1 - z_2/f & z_1 + z_2 \\ -1/f & 1 - z_1/f \end{pmatrix}$$

Osnovni ravnini debele leče

$$z_1 = \frac{M_{22} - 1}{M_{21}}, \quad z_2 = \frac{M_{11} - 1}{M_{21}}$$

Enačbe gibanja $m\ddot{\vec{r}} = \vec{F}$

- Odvajanje po času prevedemo na odvajanje po koordinati s

- Najsplošnejša rešitev je lin. komb. dveh neodvisnih rešitev

- Robni pogoji so jasni:

$$C(0)=1, S(0)=0$$

$$C'(0)=0, S'(0)=1$$

$$x'' + g(s)x' + f(s)x = f_1(s), \quad ' \equiv \frac{d}{ds}$$

$$x(s) = x_0 C(s) + x'_0 S(s)$$

$$\begin{pmatrix} x \\ x' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} C(s) & S(s) \\ C'(s) & S'(s) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_0 \\ x'_0 \end{pmatrix}$$

- Enačbe običajno niso linearne, lineariziramo jih, da lahko kaj izračunamo

- Sila je lahko silno zapletena

- Dodatna težava je računanje v krivočrtnih koordinatah

Kvadrupolni magnet – magnetna leča

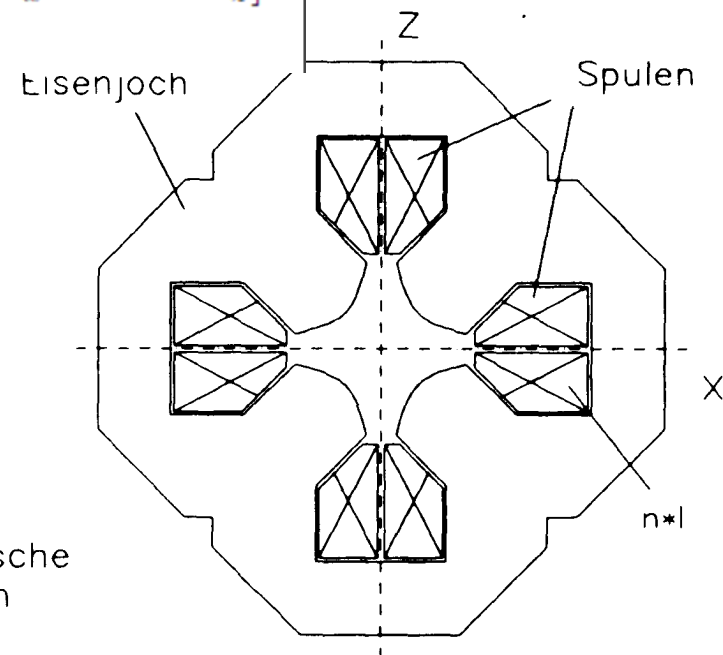
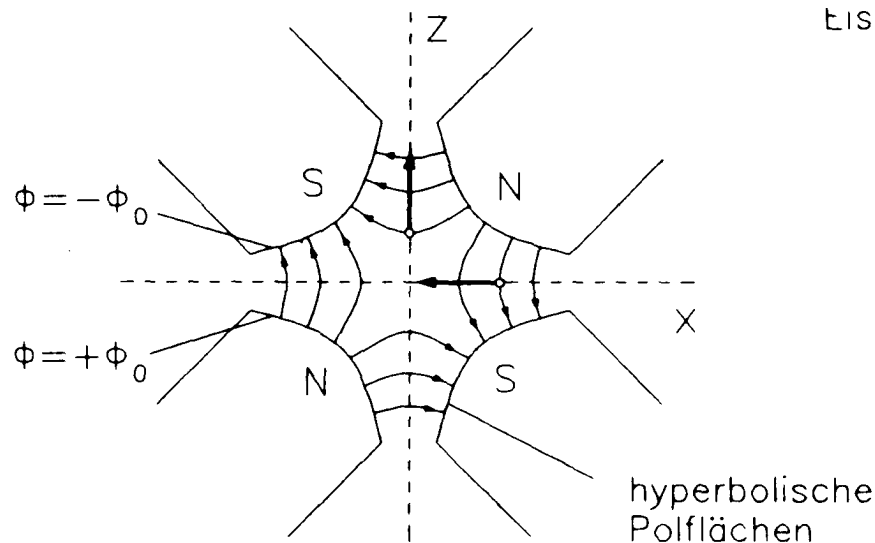
- Nabit delec se giblje v magnetnem polju

$$m\ddot{\vec{r}} = e\vec{v} \times \vec{B}$$

$$\vec{r} = x\hat{x} + z\hat{z} + s\hat{s}, \quad \vec{B} = (B_z, B_x, B_s)$$

$$x'' = -\frac{e}{n} \sqrt{1 + z'^2 + x'^2} [z' B_s - (1 + x'^2 B_x + x' z' B_z)]$$

$$z'' = \frac{e}{p} \sqrt{1 + z'^2 + x'^2} [x' B_s - (1 + z'^2 B_x + x' z' B_z)]$$

Kvadrupolni magnet 2

- Enačbe gibanja lineariziramo s hipربولoidnim magnetnim poljem

$$g = \frac{\partial B_z}{\partial x} = \frac{\partial B_x}{\partial z} = \text{konst.}$$

$$B_x = gz, \quad B_z = gx, \quad B_s = 0$$

$$z'' + kz = 0, \quad x'' - kx = 0, \quad k = \frac{eg}{p}$$

- Rešitve so različne za x in z:

V eni ravnini deluje kvadrupolni magnet kot zbiralna leča, v drugi kot razpršilna

$$\begin{pmatrix} z \\ z' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \cos \sqrt{k}s & \frac{1}{\sqrt{k}} \sin \sqrt{k}s \\ -\sqrt{k} \sin \sqrt{k}s & \cos \sqrt{k}s \end{pmatrix} \begin{pmatrix} z_0 \\ z'_0 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} x \\ x' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \cosh \sqrt{k}s & \frac{1}{\sqrt{k}} \sinh \sqrt{k}s \\ \sqrt{k} \sinh \sqrt{k}s & \cosh \sqrt{k}s \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_0 \\ x'_0 \end{pmatrix}$$

Sistemi leč

Potrebujemo zbiranje v obeh ravninah, da žarek ostane v pospeševalniški cevi

- Dublet (dva kvadrupola, zasukana za 90 stopinj okoli osi s) – zbira v obeh ravninah, vendar pride do popačenja slike

- Triplet (trije kvadrupoli) – v prvem redu slika ni popačena

$$\frac{1}{f^*} = \left| \frac{d}{f^2} \right| < \frac{1}{f}$$

$$\frac{1}{f^*} = 2 \frac{d}{f^2} \left(1 - \frac{d}{f} \right)$$

Odklonski magneti

- Gibalna enačba je $m\ddot{\vec{r}} = \vec{F}$

vendar ni enostavno, ker se smer ("opt. os") zdaj krivi in potrebujemo krivočrtne koordinate

$$z'' + \frac{\ddot{s}}{\dot{s}^2} z' = \frac{ev}{p\dot{s}} \left[x' B_s - \left(1 - \frac{x}{\rho}\right) B_x \right]$$

$$x'' + \frac{\ddot{s}}{\dot{s}^2} x' + \frac{1}{\rho} \left(1 - \frac{x}{\rho}\right) = -\frac{ev}{p\dot{s}} \left[z' B_s - \left(1 - \frac{x}{\rho}\right) B_z \right]$$

- Ob privzeti simetriji okrog centralne ravnine (gibanje je vedno v ravnini pravokotni na smer z) lahko zapišemo

$$x'' - \left(k - \frac{1}{\rho^2}\right)x = -\frac{1}{\rho} \frac{\Delta p}{p_0}$$

- Linearizirane enačbe ob razvoju mag. polja do 1. reda

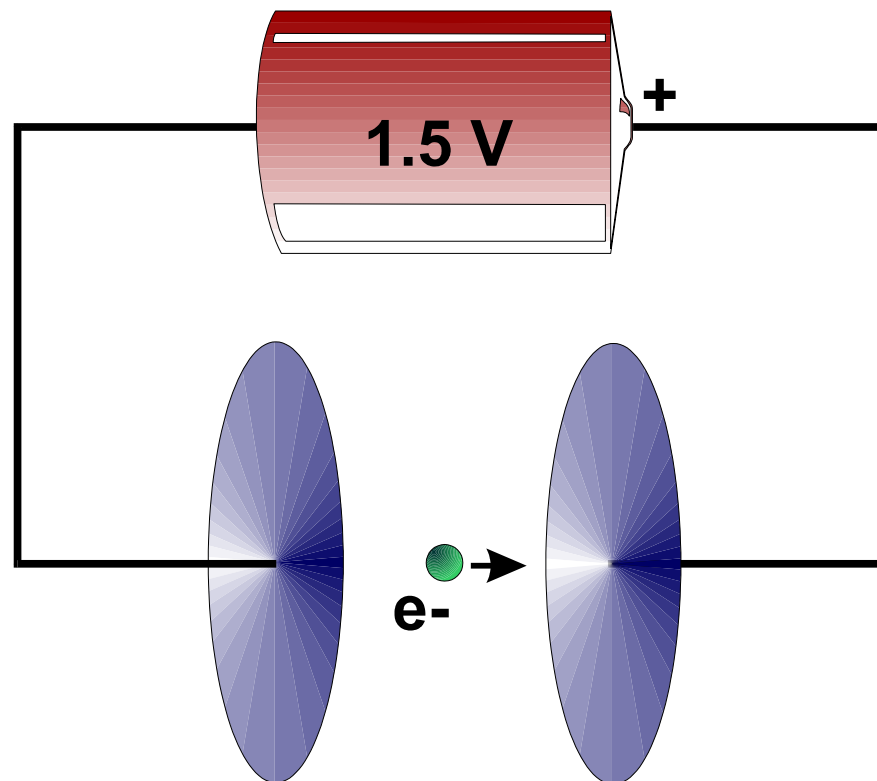
$$z'' = 0, \quad x'' + \frac{x}{\rho^2} = 0$$

- Sektorski magnet:

$$\begin{pmatrix} z \\ z' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & l \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} z_0 \\ z'_0 \end{pmatrix} \quad \begin{pmatrix} x \\ x' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \cos l/\rho & \rho \sin l/\rho \\ -/\rho \sin l/\rho & \cos l/\rho \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_0 \\ x'_0 \end{pmatrix}$$

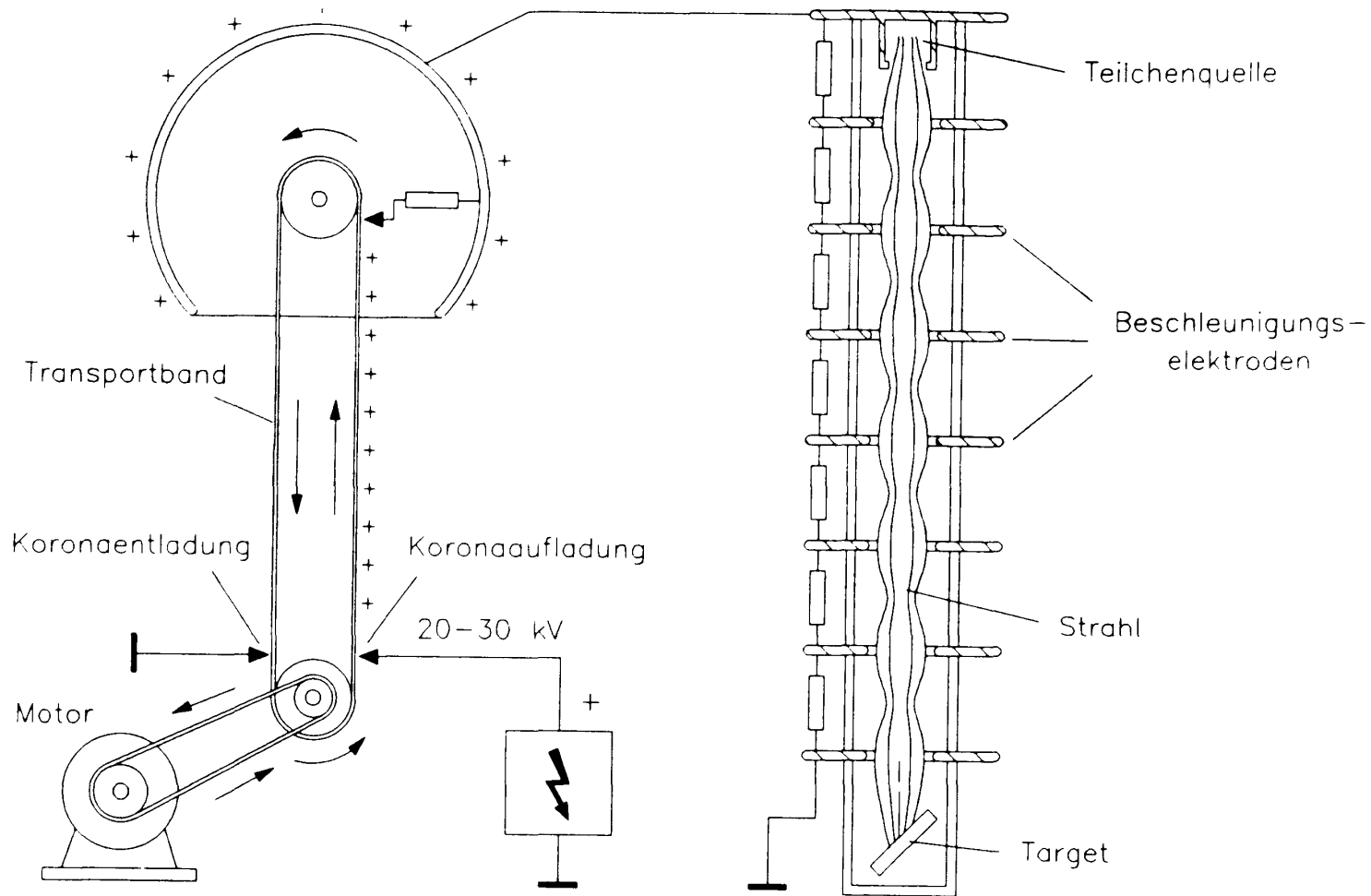
Pospeševalni sistemi - Elektrostatski pospeševalniki

- Nabit delec dobi kinetično energijo pri preletu določene potencialne razlike
- Energijo maksimiziramo z uporabo največje možne napetosti in ionov s čimvečjim nabojem
- Energija omejena z napetostjo, največja dosežena energija nekaj 10 MeV

"1.5eV pospeševalnik"

Van de Graaf pospeševalnik

Statično el. polje, potencialna razlika porazdeljena med elektrode

Cockroft - Volton

Pospeševanje preko tanke reže z vmesno elektrodo, ki zagotavlja homogeno polje. Delci: p , d , α . Dosega visoke tokove $>150\text{mA}$

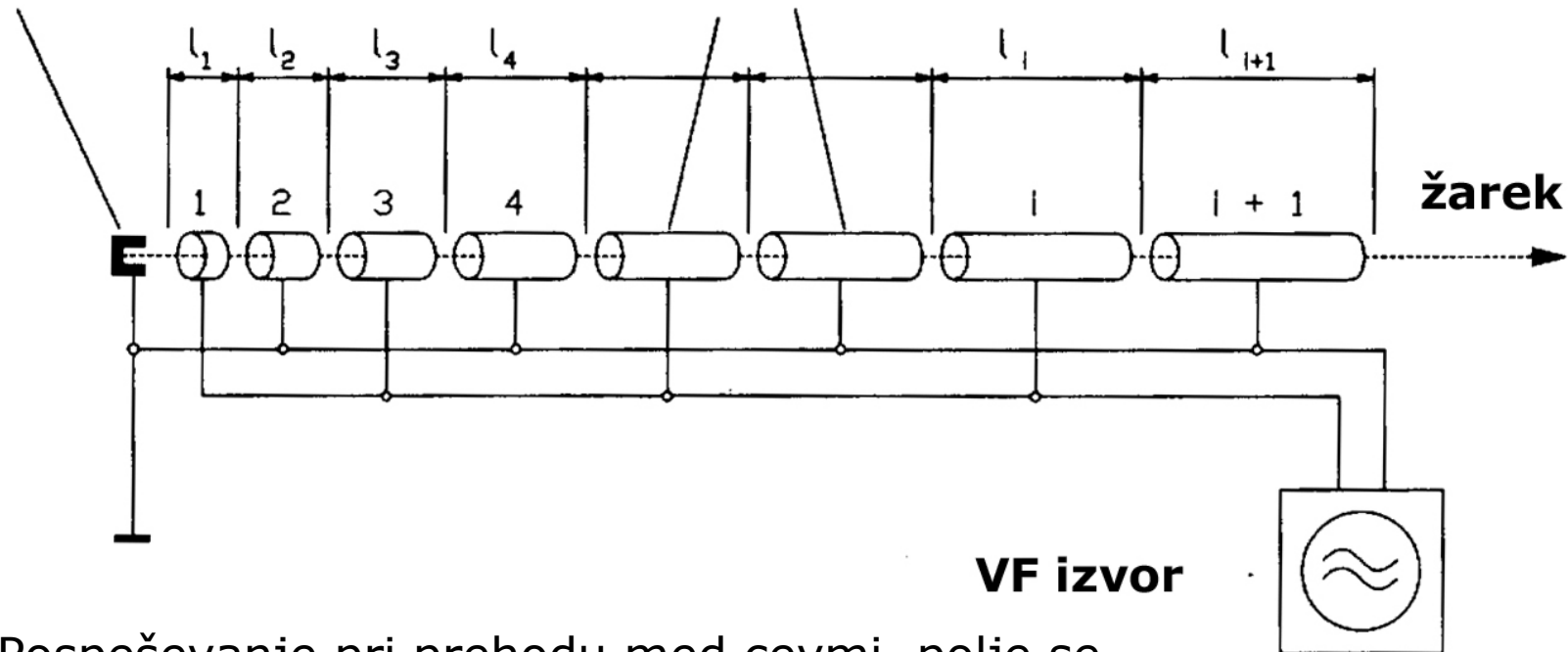
- V Faradayevi kletki
- Modernejša uporaba za injektor

Linac – prvi pospeševalnik s spreminjajočim se poljem

Izvor ionov

“drift” cevi

- Pospeševanje pri prehodu med cevmi, polje se obrne, ko je delec znotraj določene sekcije
- $L = \beta c / 2f$ (Wideroe), $L = \beta c / f$ (Alvarez), se spreminja
- Prvič začeli uporabljati magnetne resonatorje in stojne valove v njih za pospeševanje

LINAC v kratkem

Plusi

- Visoki gradienti pospeševanja
- Majhne izgube zaradi zavornega sevanja

$$P_L = \frac{2}{3} \frac{e^2}{m^3 c^3} \left(\frac{dE}{ds} \right)^2$$

Minusi

- Visoka cena pospeševalnih struktur
- Majhni tokovi pospeševanih žarkov

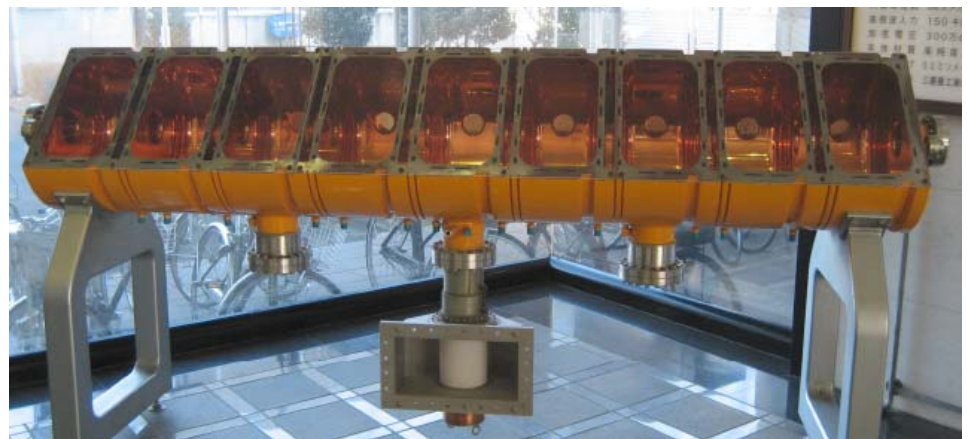
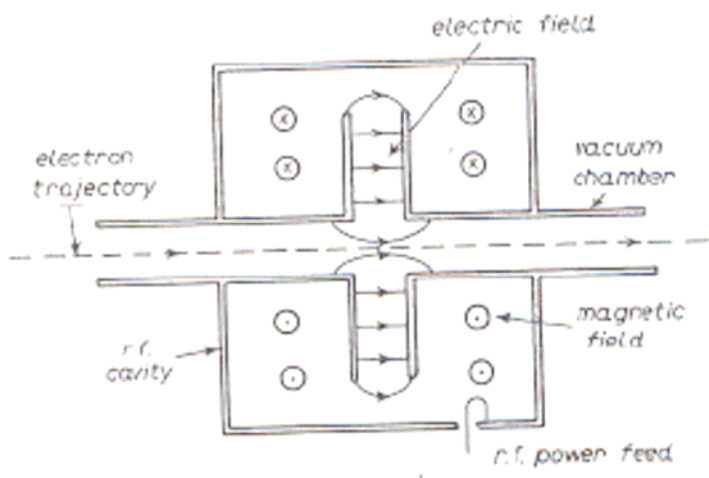
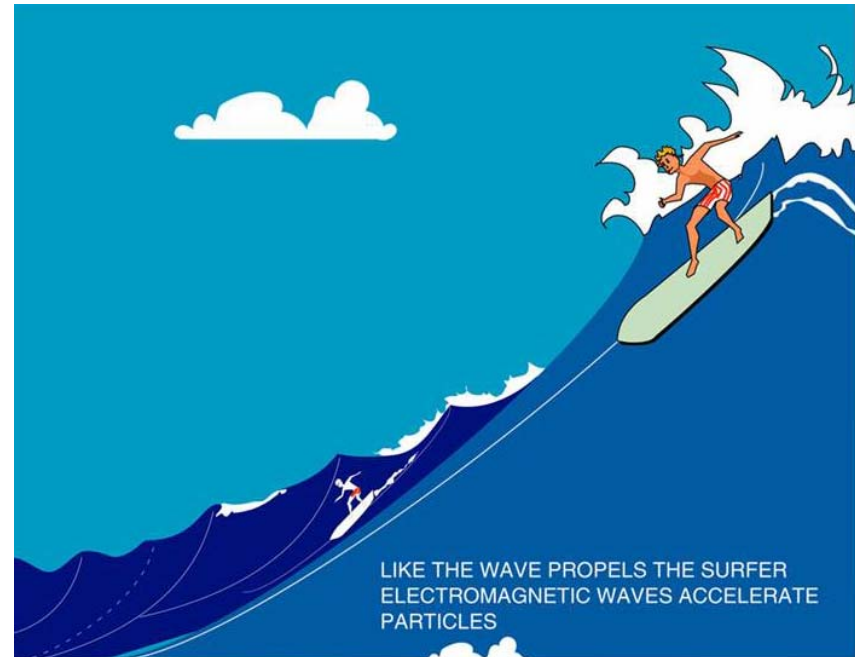
Uporaba

- Pospeševanje elektronov, kjer so izgube zaradi zavornega sevanja kritične
- Injektorji za hadronske pospeševalnike

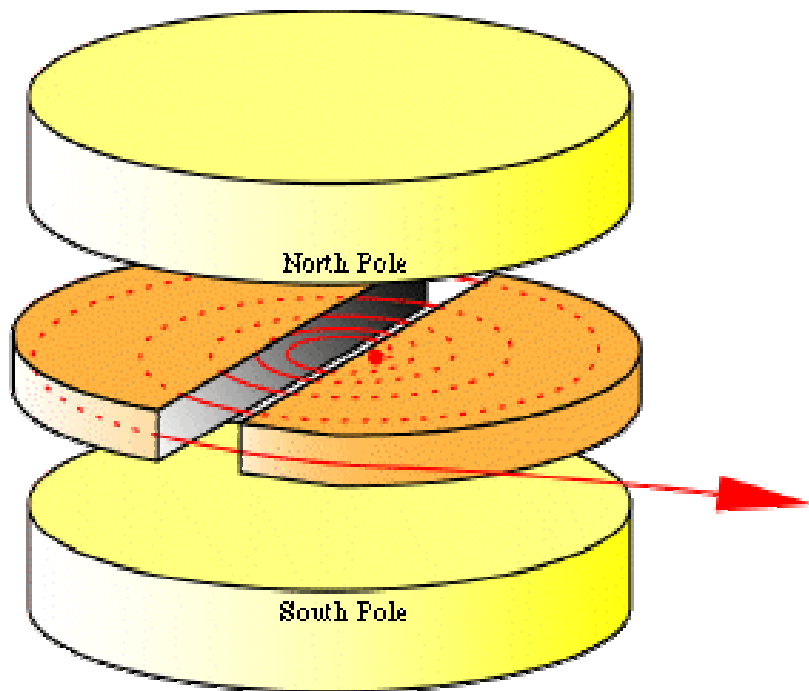
RF Pospeševalne komore

Ideja

- Ko delec leti skozi resonator, "posurfa" na valu EMP, in sicer tako, da je sprememba kinetične energije čim večja
- Polje dovedemo v resonančno komoro iz klistrona po valovnem vodniku

Ciklotron – prvi krožni pospeševalnik

Iz Lorentzove enačbe pogoj za resonanco ciklotrona:

$$\omega = -q B_z / m$$

Ideja

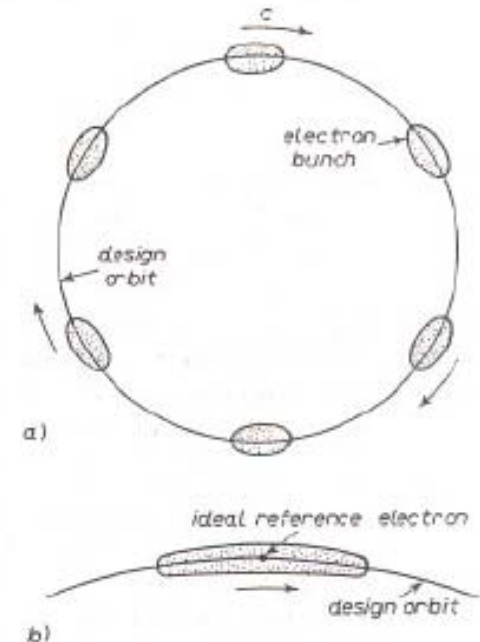
- Pospeševalno strukturo bi radi večkrat uporabili (\$\$)

Izvedba

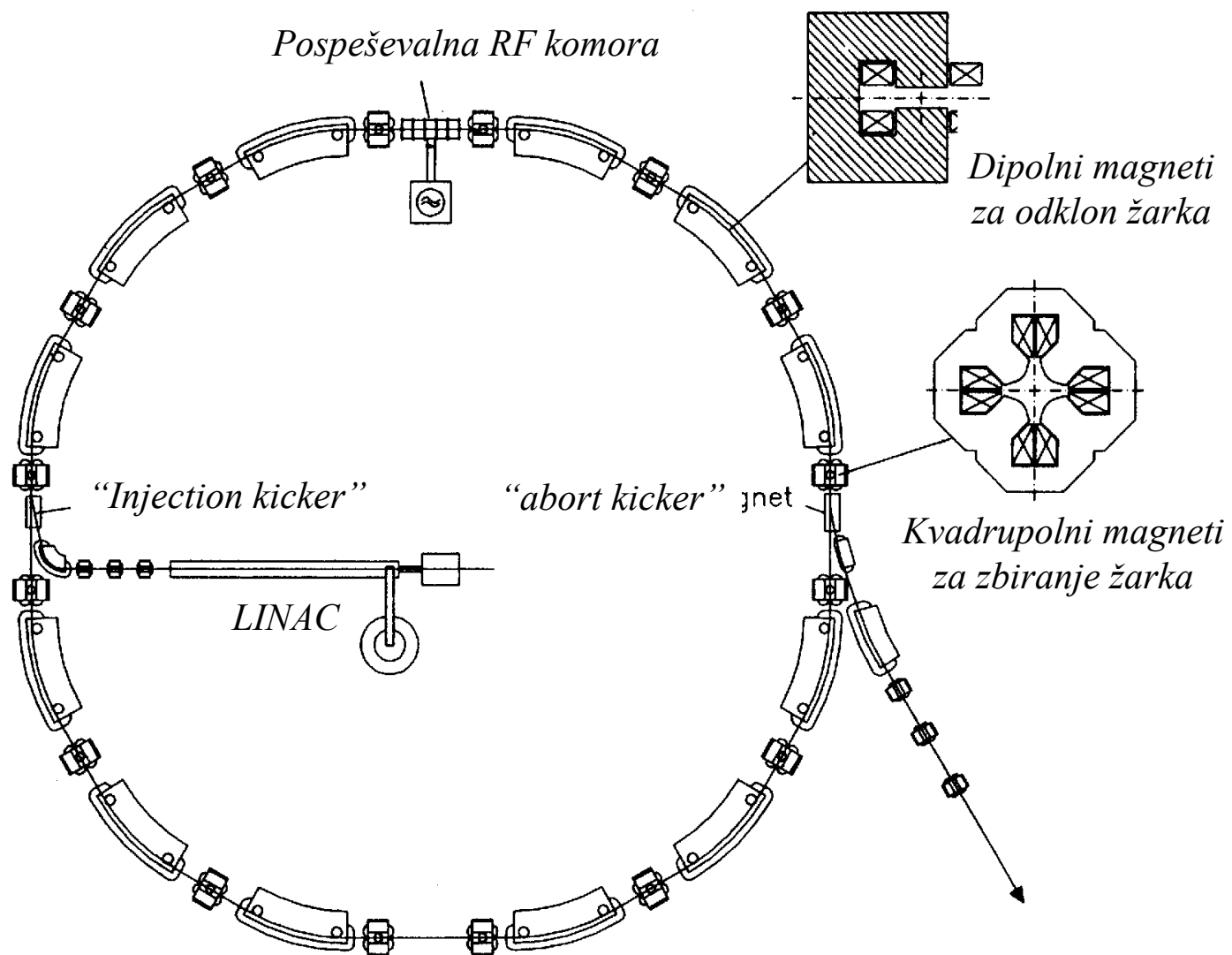
- Vertikalno homogeno magnetno polje ohranja nabit delec s konst. energijo v krožni orbiti
- Do pospeševanja pride pri prehodu skozi režo, v kateri je spremenljivo EMP, katerega frekvenca je prilagojena energiji delca
- Ko se energija in s tem radij krožnice delca poveča do skrajne meje, delec zapusti pospeševalnik

Sinhrotron

- Nabiti delci se gibljejo v vakuumski cevi (10^{-8}Pa), obdajajoče mag. polje pa jih vodi po bolj ali manj **zaključenih trajektorijah**
- mag. polje delce zbira proti t.i. idealni trajektoriji, okrog katere nihajo tako v vert. kot horiz. smeri (**betatronske oscilacije**)
- V vsakem obhodu delec izgubi del energije zaradi **zavornega sevanja**, ki jo kompenziramo z **RF** pospeševalnimi komorami, v katerih je dinamično longitudinalno električno polje
- Frekvenca RF polja je mnogokratnik ponavadi revolucijske frekvence

Sinhrotron – shematski prikaz

Betatronske oscilacije

Magnetno polje ki fokusira delce proti idealni, načrtovani orbiti, vzbuja betatronske oscilacije okoli te orbite.

- Enako kot prej, rešimo enačbe gibanja, vendar poti delcev ne razdelimo na sektorje, gledamo cel obroč naenkrat.
- Za sistem s simetrijsko ravnino lahko magnetne lastnosti celega obroča lahko predstavimo s funkcijama $G(s)$ in $K(s)$
- V linearni aproksimaciji je gibanje v radialni smeri x in smeri z neodvisno, zapišemo lahko odvisnost odmika od ravnovesne orbite zaradi nihanja ločeno od odmika zaradi spremembe energije

$$x''_{\beta} = K_x(s)x_{\beta}, \quad z''_{\beta} = K_x(s)z_{\beta} \quad \left| \quad x''_{\epsilon} = K_x(s)x_{\epsilon} + G(s)\frac{\epsilon}{E_0} \right|$$

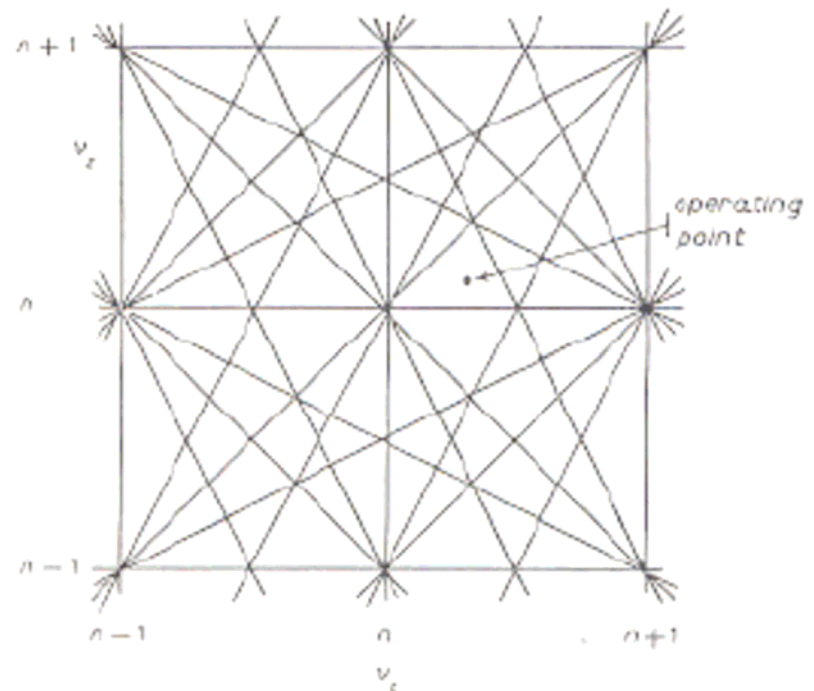
Betatronske oscilacije 2

- Splošna rešitev enačb gibanja je neharmonično nihanje
- Katerokoli točko s na obroču vzamemo, tam faza nihanja pri vsakem obhodu napreduje za $2\pi\nu$
- Vsaka še najmanjša nepravilnost v magnetnem vodniku se v primeru resonance ojača in žarke izgubimo

Izbira delovne točke trkalnika je bistvena!

$$x(s) = a\zeta(s)\cos(\phi(s) - \vartheta)$$

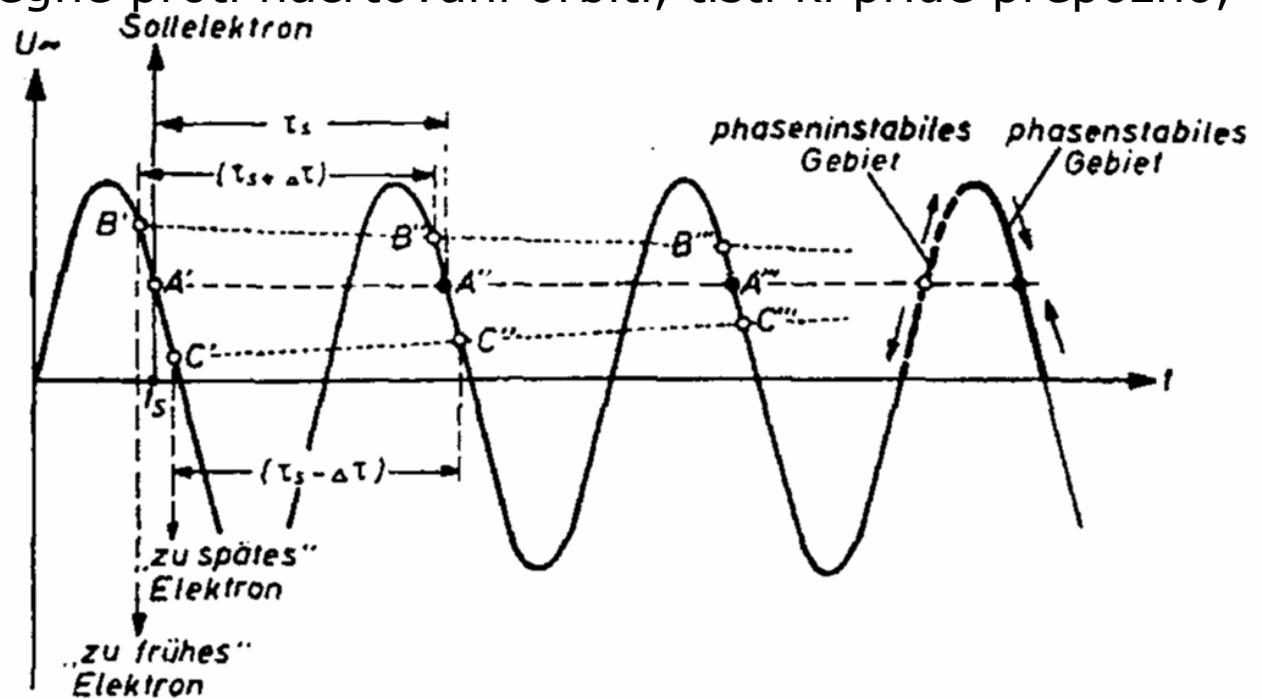
$$\zeta'' = K(s)\zeta + \frac{1}{\zeta^3}$$

Dušenje zaradi RF pospeševalnih komor

Električni potencial v RF komori se periodično spreminja

- Za sinhrono delce na načrtovani orbiti je en. izguba natančno enaka pridobljeni energiji od RF polj
- Delec, ki pride prepozno zaradi lateralnih odmikov, dobi manj energije, kar ga potegne proti načrtovani orbiti, tisti ki pride prepozno, pa več
- Obstajajo torej stabilna in nestabilna ravnovesja
- Stabilna ravnovesja določajo pakete delcev

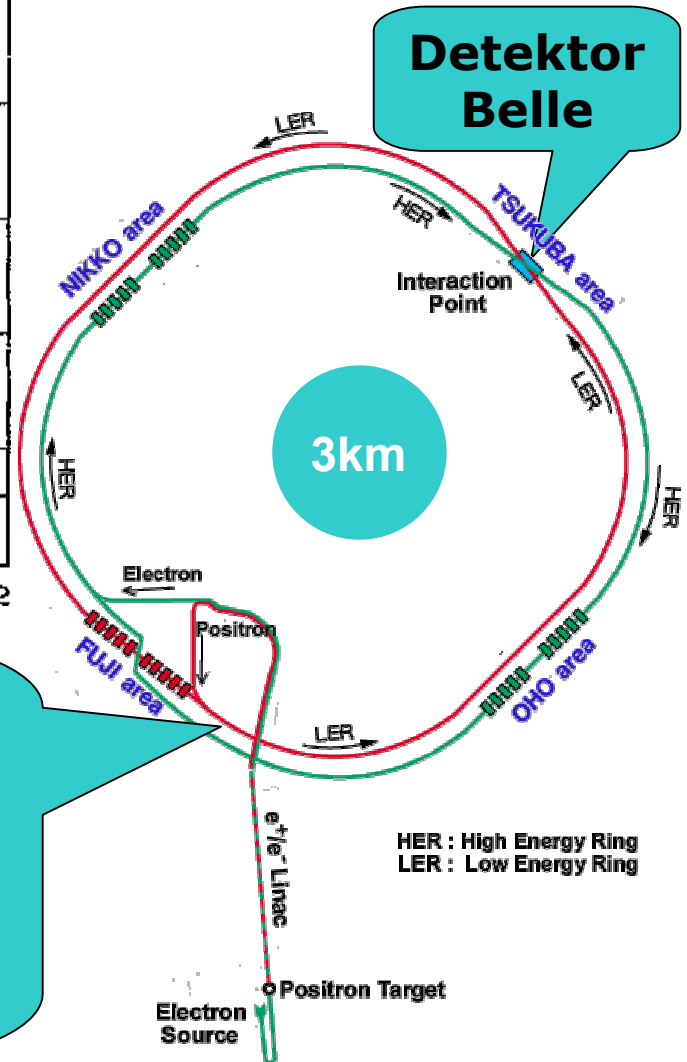
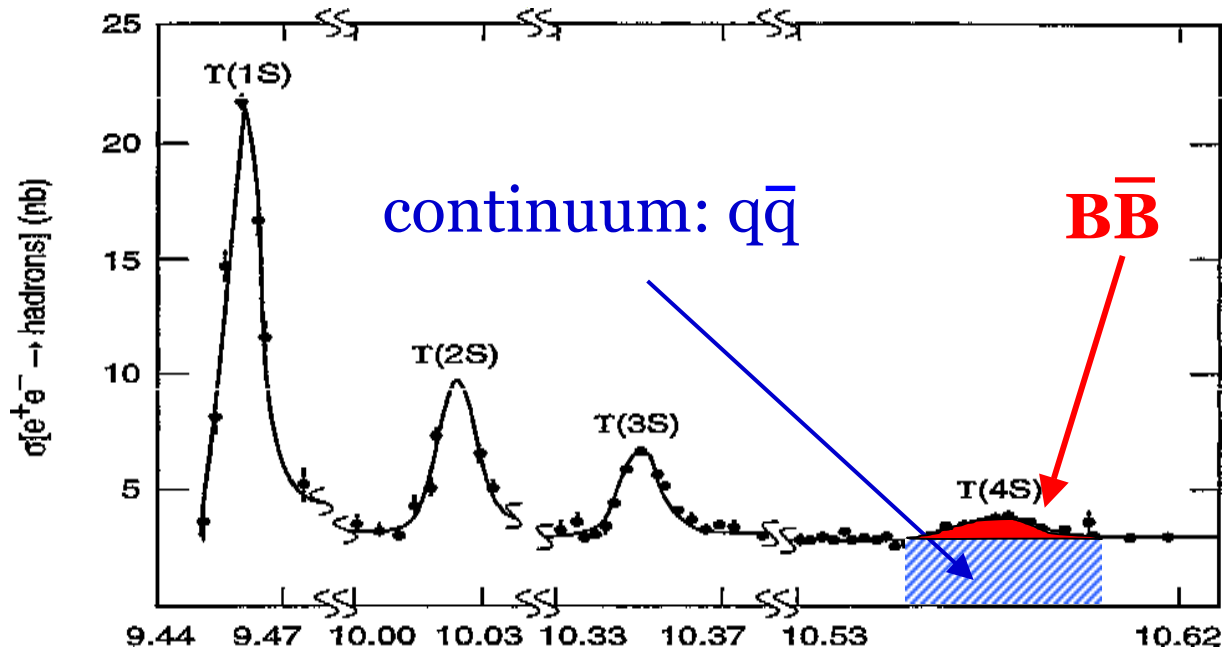

Sinhrotronske oscilacije

V vsakem obhodu delci izgube del energije zaradi zavornega sevanja, ki pa jo pridobijo nazaj iz RF pospeševalne komore.

- Periodično pospeševalno polje zbere delce v pakete, znotraj katerih posamezni delci nihajo v longitudinalni smeri (s) in energiji glede na lego (energijo) idealnega, referenčnega delca v sredini paketa
- Proces zavornega sevanja in pospeševanja dušta oscilacije, tako da vsi delci težijo proti idealni orbiti in referenčni energiji. Dušenje je navzdol omejeno s kvantnim šumom, fluktuacijami pri energijskih izgubah. Delci, ki jim katerakoli amplituda preseže določeno mejo, so izgubljeni

Trkalnik KEKB

Trkalnik KEKB

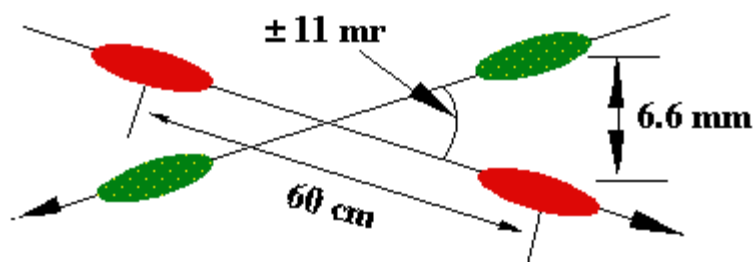
- Asimetrični energiji žarkov e^+ (3.5 GeV) e^- (8 GeV), deluje pri CMS energiji resonance $Y(4S)$

- $L_{\text{peak}} = 1.71 \times 10^{34} \text{ cm}^{-2}\text{s}^{-1}$
- $\int L dt = 710 \text{ fb}^{-1}$

KEKB / Belle

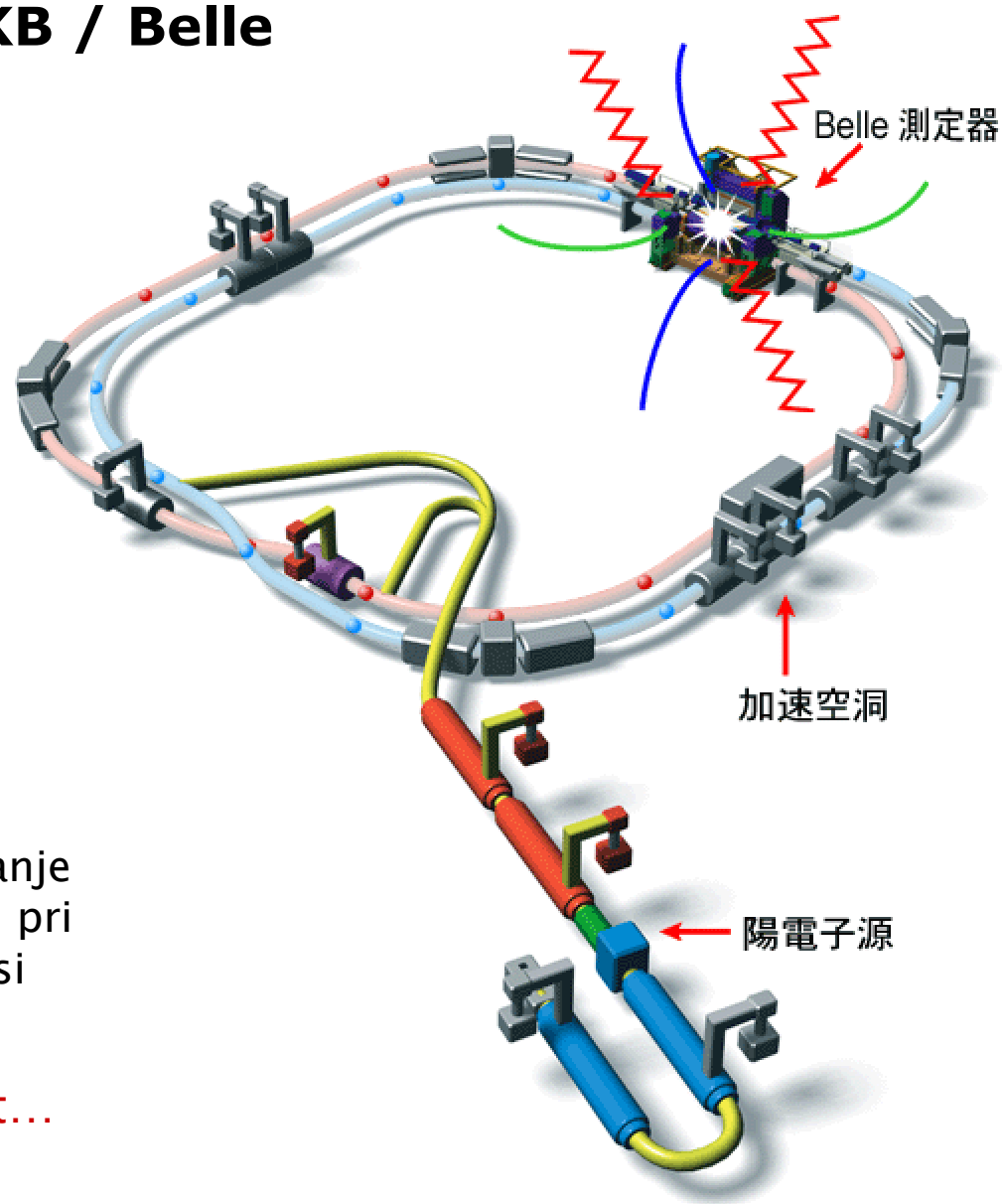
Eksperimentalne zahteve:

- Asimetričen trkalnik: $E(e^+) = 3.5 \text{ GeV}$ in $E(e^-) = 8 \text{ GeV}$, $\beta\gamma = 0.425$, da lahko razdaljo med razpadnima verteksoma B in anti-B sploh merimo

- vpadni kot med zarkoma > 0 (zmanjšanje SR ozadja, izognitev parazitnim trkom pri polni zasedenosti paketov (možen krajši razmik med paketi))

In pa seveda cimvecjo luminoznost...

High Energy Accelerator Research Organization (KEK)

Trkalnik KEKB

Belle

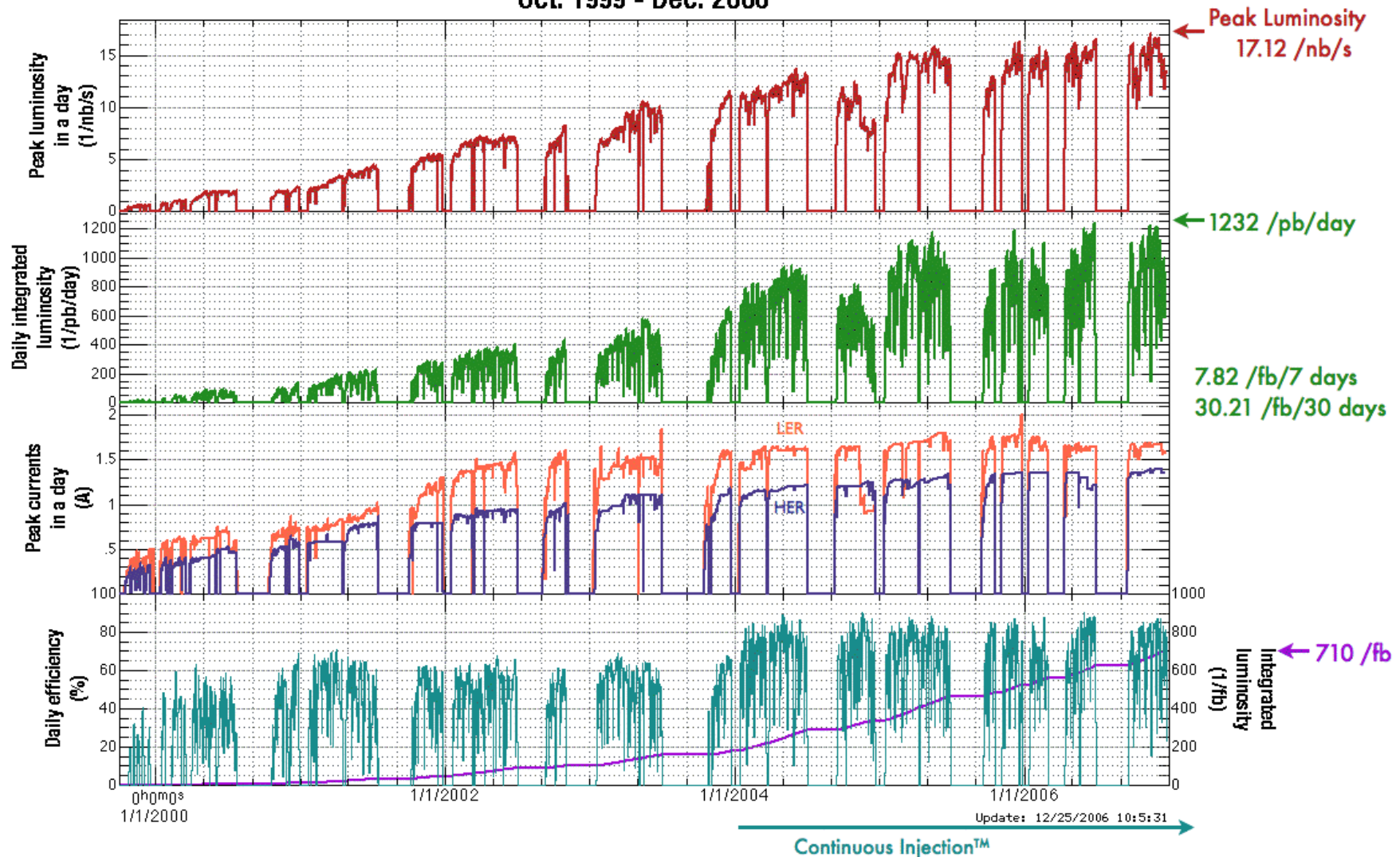
Linac

Bitka za večjo količino podatkov = bitka za luminoznost

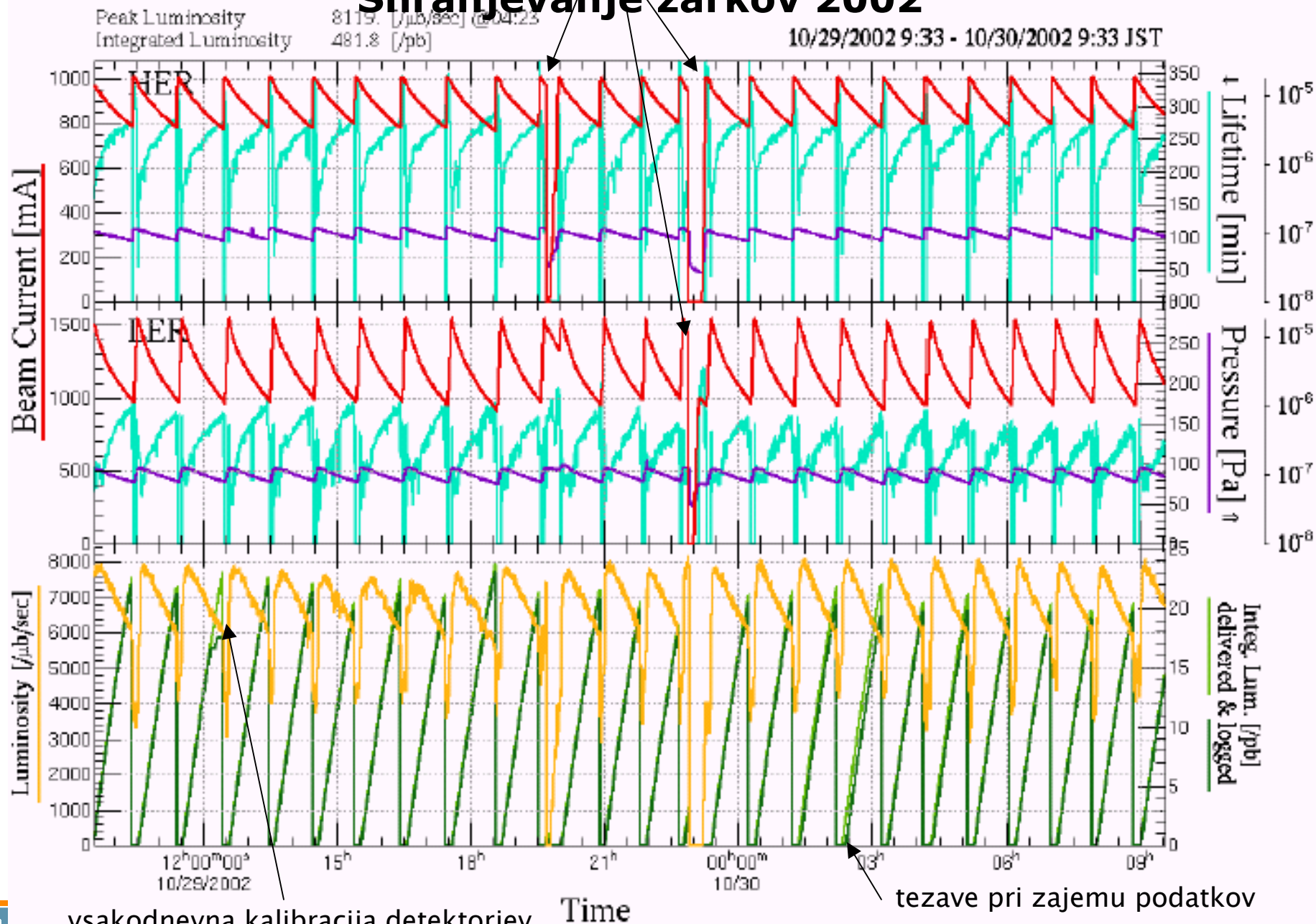
Integrirana luminoznost = količina podatkov

Luminosity of KEKB
Oct. 1999 - Dec. 2006

24 fills

Shranjevanje žarkov 2002

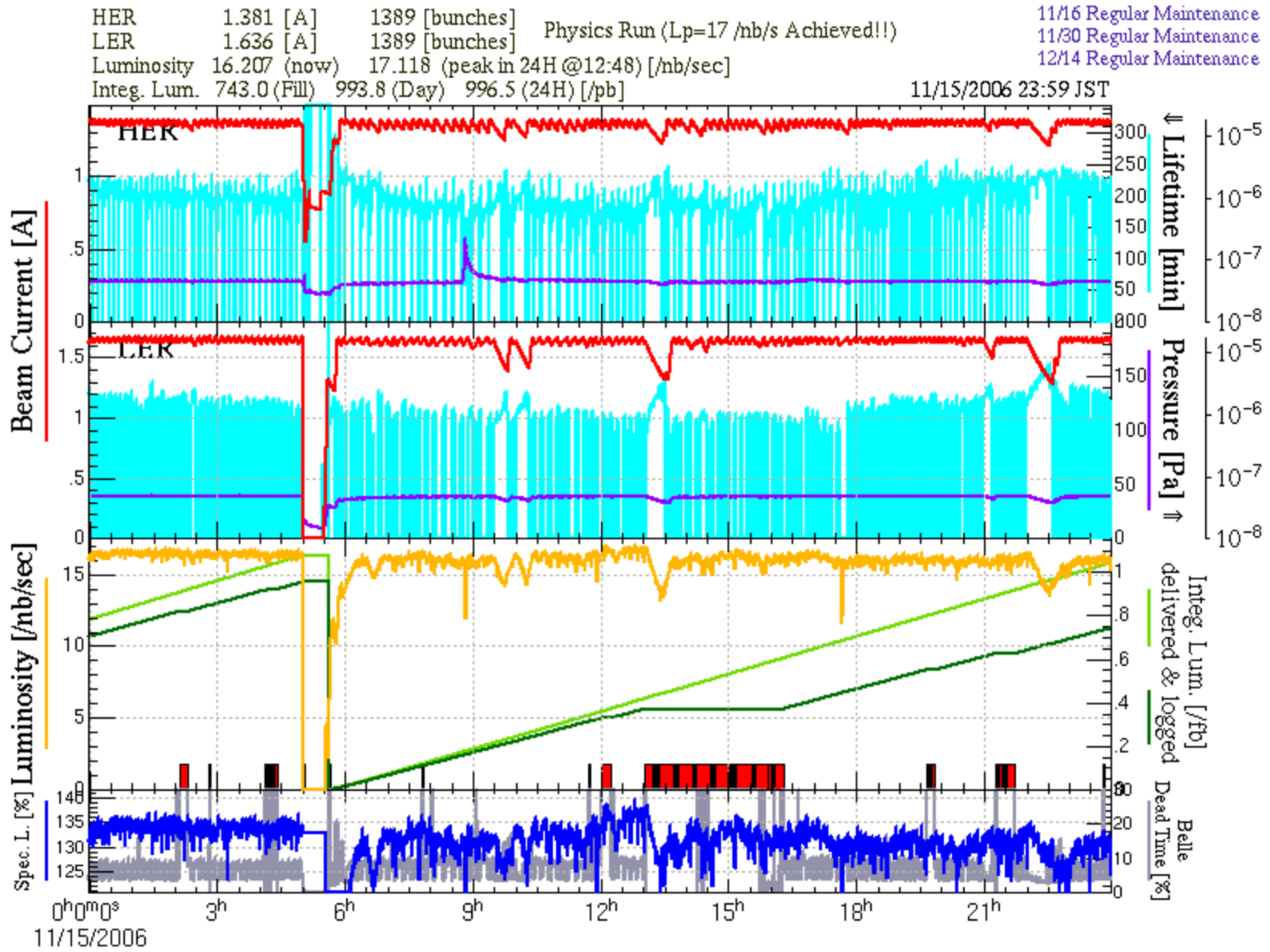
vsakodnevna kalibracija detektorjev

Time

tezave pri zajemu podatkov

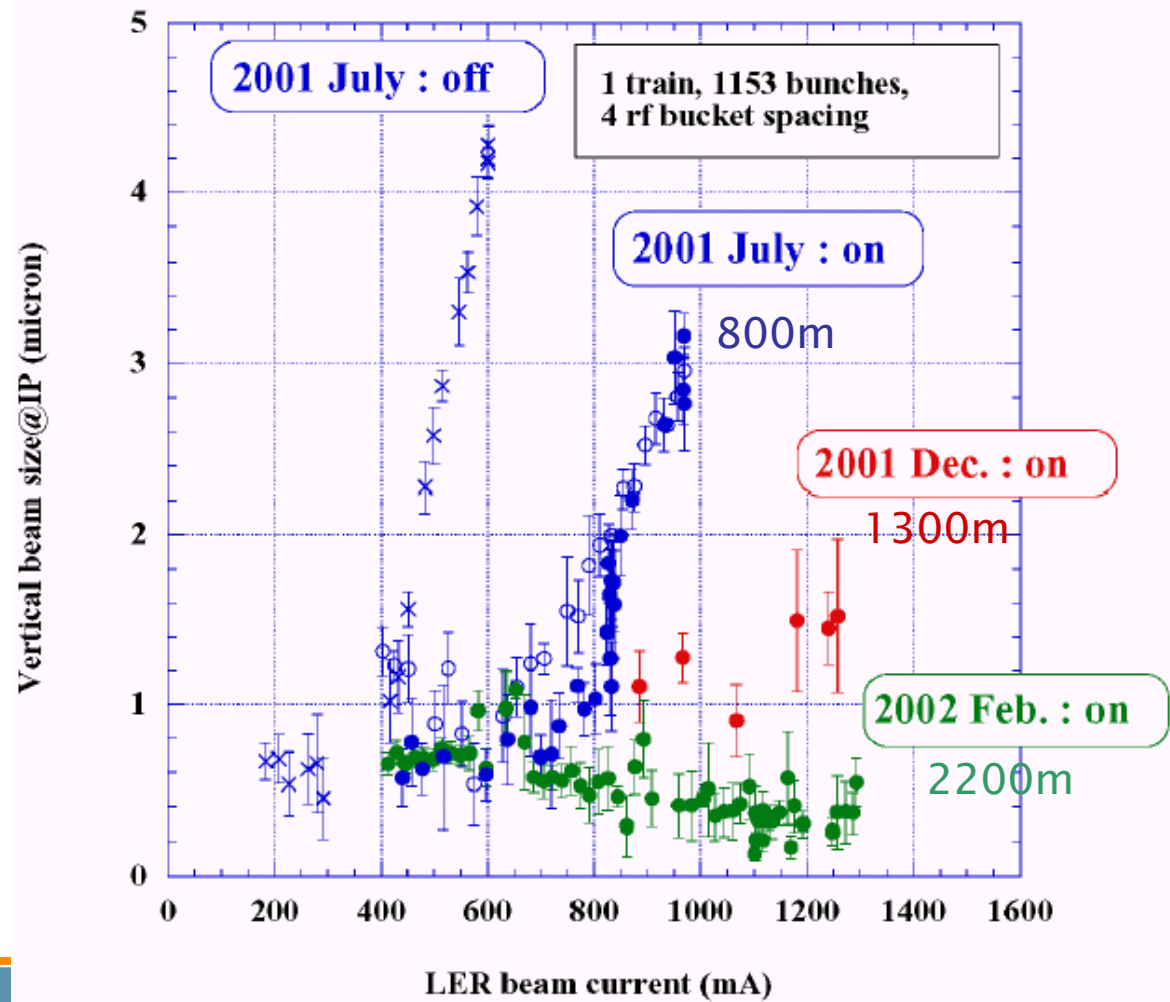
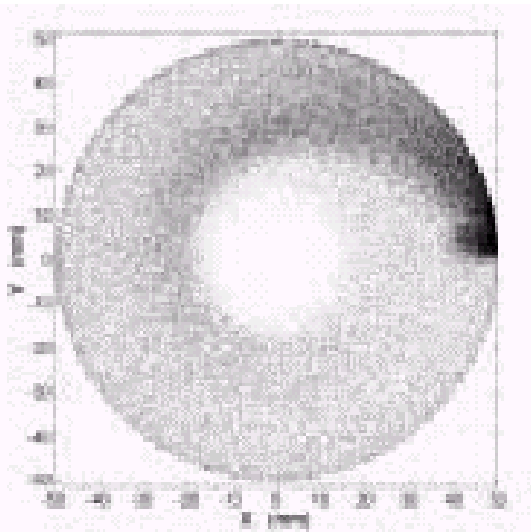
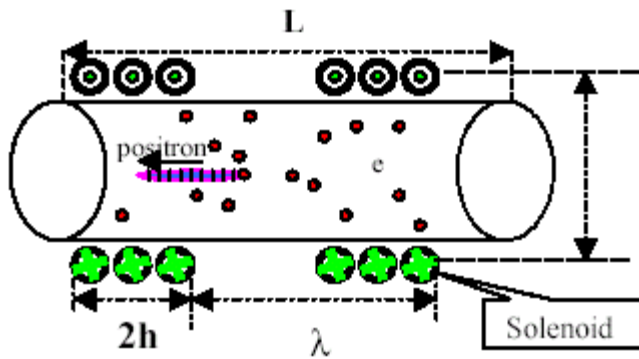
Shranjevanje žarkov 2006

Veliki tokovi

Pri visokih tokovih velikost zarka mocno poveca, kar zmanjsa luminoznost. Problem razlozila K.Ohmi in F.Zimmermann: posledica oblaka fotoelektronov, ki ostane za prejsnjimi paketi.

Namestitev solenoidnih tuljav okrog in okrog obroca LER omogoca visje tokove!

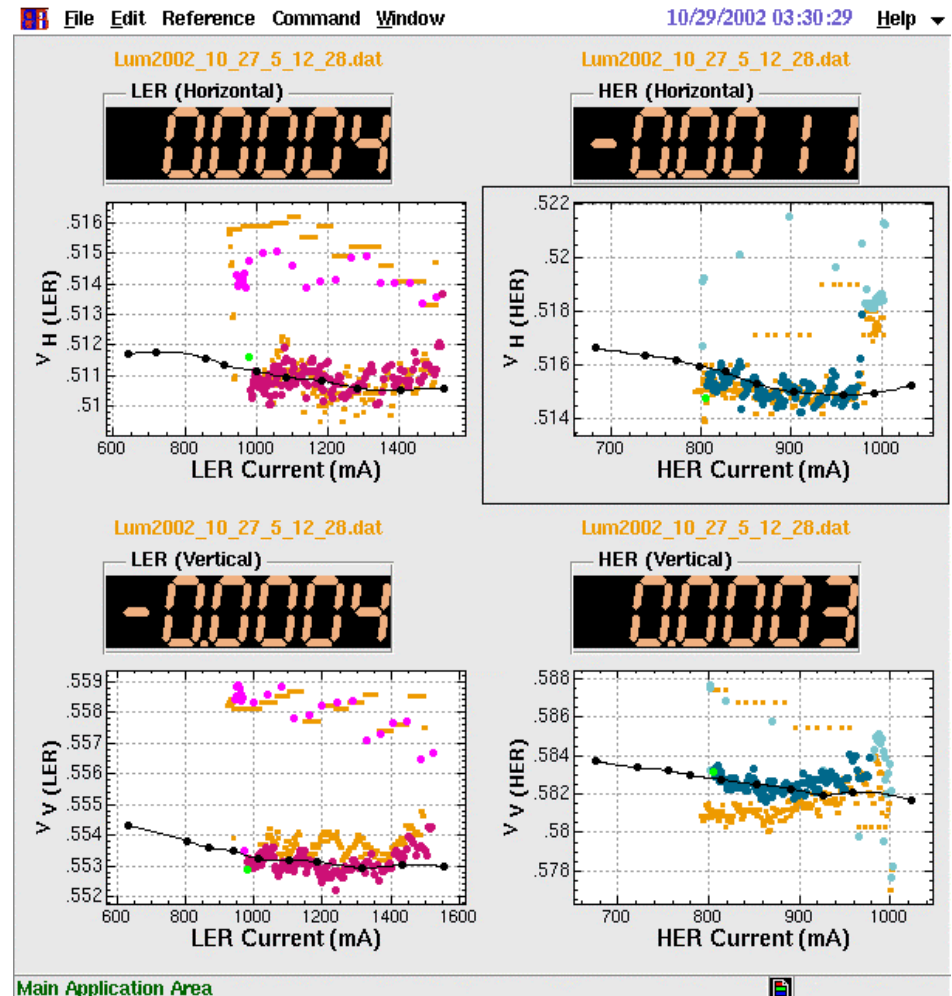
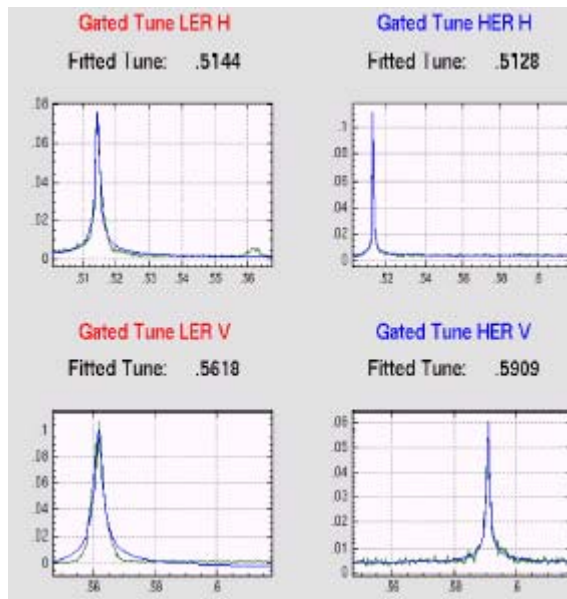
Tune

Betatronске oscilacije so aperiodicne, faza v vsakem obhodu napreduje za $2\pi\nu$, kjer se ν imenuje "tune"

- v mnogokratnik **N** ali **N/2**: nihanje bo periodično – najmanjša motnja v vodilnem mag. polju pripelje do **resonantnega vzbujanja** oscilacij in eksp. rasti amplitud

- v primeru, da so ν horizontalnih oscilacij **malo nad 0.5**, pride do zbiralnega efekta in dviga lumi. do **20%**

- nujno potrebna je natančna meritev kontrole tune med obratovanjem in redna kalibracija mag. optike

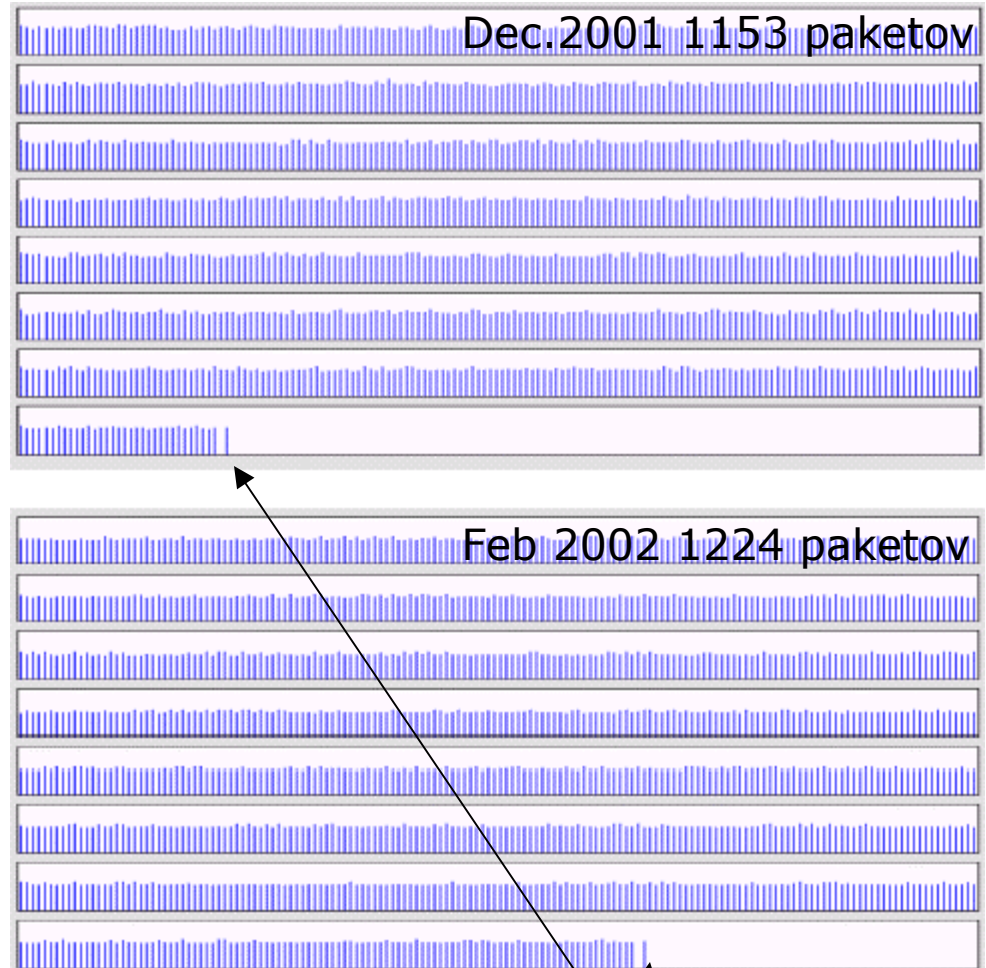

Zasedenost RF paketov

Gibajoci naboji v nesimetrični prevodni cevi za seboj pustijo t.i. "Wake", elektromagnetno polje, ki lahko:

- Vplivajo na naslednje pakete in povzročijo nestabilnost zarka
- Lahko se "ujamejo" znotraj vakumske komore in tam pustijo svojo energijo – pregrevanje
- Zasedeno je vsako 4. pospeševalno mesto (razmik 8ns) – pri razmiku 5 pride do resonance visjih vzbujenih načinov EM polj (HOM) v IR – **potrebujemo IR brez resonanc!**
- Zaradi HOM je bil I_{HER} omejen s pregrevanjem premicnih kolimatorjev za zmanjševanje radiacijskega ozadja v Belle – **zamenjani**

Hitrejši mag. za abort – večja popolnitev možnih pospeševalnih mest **6%** večja lumi.

"Pilotski paket" za meritev tune

“Rakova” komora

V januarju 2007 vgrajena v oba obroča KEKB

Pričakujemo opazno povečanje luminoznosti

